

Marta Rusnak*

*Adaptacja budynków sakralnych na cele muzealne w Polsce.
Historia i skala zjawiska*

*Transformation of religious buildings into museums in Poland.
History and scale of the phenomenon*

Wprowadzenie – kontekst europejski i polski

Adaptacja obiektów sakralnych na funkcje świeckie jest obecnie często poruszonym tematem. Świadczą o tym rozmaite inicjatywy kulturalne oraz konferencje dotyczące desakralizacji. W kontekście europejskim było to zjawisko omawiane między innymi podczas Kultur Kirchen Konferenz¹, Klöster – Potenziale für Kultur, Kirchen und Tourismus. Spirituelle Orte in einer mobilen Gesellschaft². W Polsce również odbyło się kilka prelekcji na ten temat. Uwagę niewątpliwie należy zwrócić na inicjatywy podejmowane przez środowiska religijne (np. konferencję zorganizowaną w 2012 r. przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach), a także na polsko-norweski projekt „Ny arv/Nowe dziedzictwo” oraz na związaną z nim konferencję „Świątynia wieczne sacrum”³. Jednak jak zauważyli chociażby uczestnicy tej ostatniej, prezentowane badania dotyczą zazwyczaj jednostkowych obiektów lub skali miasta i regionu.

W Stanach Zjednoczonych oraz w krajach Europy Zachodniej i Północnej, a szczególnie w Holandii, Niem-

Introduction – European and Polish context

The process of adaptation of sacred objects to secular functions is a topic quite often discussed nowadays. This is evidenced by various cultural initiatives and conferences on desacralisation. In the European context this phenomenon was discussed, *inter alia*, during the Kultur Kirchen Konferenz¹, Klöster – Potenziale für Kultur, Kirchen und Tourismus. Spirituelle Orte in einer mobilen Gesellschaft². Several lectures on this subject were also delivered in Poland. Undoubtedly, attention should be paid to the initiatives undertaken by the religious environments (e.g. a conference organized by the Faculty of Theology, the University of Silesia in 2012) as well as to the Polish-Norwegian project “Ny arv/New Heritage” and the related conference “A Temple – Eternal Sacrum”³. However, as it was noted even by the participants of the latter, the presented research usually refers to individual structures or to the scale of a city and a region.

In the United States and the countries of Western and Northern Europe, particularly in the Netherlands, Germany, Finland and Norway desacralization of architecture

* Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology.

¹ Konferencja była zorganizowana już kilkakrotnie przez stowarzyszenie Freunde der Künste.

² Konferencja organizowana przez Thomas-Morus-Akademie Bensberg und der Katholischen Arbeitsgemeinschaft Freizeit und Tourismus (KAFT) w Europapark Russ.

³ Odbyła się 12–13 września 2014 r. w Gdańsku. Celem projektu jest utworzenie sieci kościołów rewitalizowanych na potrzeby kultury.

¹ The conference was organized by Freunde der Künste Association several times.

² The conference was organized by Thomas-Morus-Akademie Bensberg und der Katholischen Arbeitsgemeinschaft Freizeit und Tourismus (KAFT) in Europapark Russ.

³ It took place on 12–13 September 2014 in Gdańsk. The purpose of the project is to create a network of churches revitalized for the needs of culture.

czech, Finlandii czy Norwegii desakralizacja architektury jest już powszechna. Bardzo często budynki są przystosowywane do pełnienia funkcji dającej możliwość obcowania ze sztuką, stając się muzeami, galeriami, salami koncertowymi i widowiskowymi. Interesującym przykładem jest Muzeum Sztuk Pięknych w Montrealu, na którego potrzeby zaadaptowano i rozbudowano w 2011 r. duży neoromański kościół w centrum miasta. Nieużytkowane świątynie stają się obecnie nie tylko obiektami kulturalnymi, ale również szkołami, przedszkolami, mieszkaniami, hotelami, dyskotekami, restauracjami, barami, a nawet tak jak w Maastricht parkingami dla rowerów [1].

Ze względu na brak znajomości szerszego kontekstu ekonomicznego, prawnego czy religijnego, proces dekonsekracji wydaje się wielu osobom w Polsce, szczególnie środowiskom konserwatywnym, niezrozumiały i bezpodstawny. Znacznie łatwiej jest promować kulturą transformację pałacu, fabryki czy dworca, gdyż nie wiąże się to z różnicami w społecznym postrzeganiu świętości.

Badania prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) oraz Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego – Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego w Polsce [2], [3] wykazują, iż coraz mniej Polaków deklaruje aktywne uczestnictwo w życiu wspólnoty kościelnej. Jeśli ta tendencja się utrzyma, to w najbliższych dziesięcioleciach będziemy musieli coraz częściej odpowiadać na pytania o dalsze losy budynków kościelnych. Problem poszukiwań funkcji dla opuszczonych przestrzeni sakralnych będzie tym większy, im dłużej Kościół będzie hołdował strategii inwestowania w nowe, nierzadko wielkokubaturowe obiekty o przeznaczeniu religijnym. W 2007 r. Kościół katolicki w Polsce zarządzał 10 082 parafiami. W ciągu sześciu lat liczba ta wzrosła do 10 154 parafii [4], [5].

Chcąc sprowokować niepodejmowaną publicznie dyskusję nad [...] *życiem architektury, kiedy architekt nie ma wpływu na swoje dzieło* [6], fotograf Nicolas Groszpiere i grafik Kobasa Laksa stworzyli fotomontaże zaprezentowane na 11. Biennale Architektury w Wenecji. Wystawa „Hotel Polonia. Budynków życie po życiu” zawierała specyficzny przekaz. Połączenie poczucia humoru oraz surrealistycznego podejścia sprawiło, że artyści oraz kuratorzy wystawy Grzegorz Piątek i Jarosław Trybuś zostali nagrodzeni Złotym Lwem. Jednym z najbardziej prowokacyjnych przedstawień była wizja „Co stanie się z sanktuarium w Licheniu, gdy nawet Polacy przestaną chodzić do kościoła?” [6]. O ile dotychczas nie urządzono w kościele aquaparku, co byłoby osobliwe zarówno pod względem formy, jak i funkcji, o tyle Polacy już kilkadziesiąt razy musieli odpowiadać na tożsame pytania nie tylko w formie graficznej i intelektualnej zabawy. Przedstawiona chronologia pokazuje, że problem ożywienia dawnego kościoła funkcją ekspozycyjną nie jest, nawet w Polsce, zjawiskiem rzadkim.

Cel i zakres pracy

Celem pracy jest ukazanie przebiegu zjawiska adaptacji zabytkowych obiektów sakralnych na potrzeby muzealne w Polsce. Praca dotyczy jedynie powojennych doświadczeń muzealnych transformacji historycznych

has already become prevailing. Buildings are very often adapted to perform the function which will provide an opportunity to commune with art by being turned to museums, galleries, concert and performance halls. An interesting example is the Museum of Fine Arts in Montreal, for the needs of which a large Neo-Romanesque church in the city centre was adapted and expanded in 2011. Unused temples are now becoming not only cultural facilities, but also schools, kindergartens, apartments, hotels, discos, restaurants, bars, and even a parking space for bicycles as it is in Maastricht [1].

Due to lack of knowledge about a broader economic, legal or religious context, the process of de-consecration seems incomprehensible and unfounded to many people in Poland, especially to conservative circles. It is much easier to promote a cultural transformation of a palace, factory or railway station since this process is not connected with differences as regards the social perception of holiness.

The research carried out by the Central Statistical Office of Poland (CSO) and the Institute of Statistics of the Catholic Church – the Society of the Catholic Apostolate in Poland [2], [3] shows that fewer and fewer Poles declare active participation in the life of the church community. If this tendency continues, in the next few decades we will increasingly have to answer questions about the future fate of church buildings. The problem of searching functions for abandoned sacred spaces will be on the increase as long as the Church keeps on being involved in strategies of investing in new, not infrequently large-sized buildings of religious purposes. In 2007 the Catholic Church in Poland managed 10 082 parishes. Within six subsequent years this number grew to 10 154 parishes [4], [5].

In order to provoke a discussion that was avoided by the public on [...] *the life of architecture when an architect has no influence on his work* [6], photographer Nicolas Groszpiere and graphic artist Kobasa Laksa made photomontages which were presented at the 11 Venice Biennale. The exhibition “Polonia Hotel. The Afterlife of Buildings” contained a specific message. A combination of a sense of humour and a surreal approach resulted in the fact that the artists and the curators of the exhibition – Grzegorz Piątek and Jarosław Trybuś – were awarded the Golden Lion. One of the most provocative performances was a vision entitled “What will happen to the sanctuary in Licheń, when even the Poles stop going to church?” [6]. Although no water park has been arranged in a church so far, which would be bizarre both in terms of the form and function, the Poles already had to answer dozens of times similar questions not only in the form of a graphic or intellectual play. The presented chronology shows that the problem of reviving a former church through an exhibition function is not a rare phenomenon even in Poland.

The goal and the scope of work

The purpose of this study is to show the course of the phenomenon of historical building adaptations for the museum needs in Poland. The study refers only to the post-war experiences of museum historical transformations of church properties with the exception of objects of

majątków kościelnych z wyłączeniem obiektów o charakterze skansenu. Pierwszym kryterium doboru przykładów była lista Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ), tzw. Baza Muzeów w Polsce [7]. Kolejną badaną grupę, choć nieco inną strukturalnie, stanowią ekspozycje będące niejako kontynuacją kościelnych repozytoriów służących zachowaniu dziedzictwa sztuki religijnej. Istnieje wiele rodzajów tych kolekcji. Ze względu na odmienny status ekspozycje o randze archidiecezjalnej, diecezjalnej, parafialnej, a także wystawy w katedrach, przyklasztorne i misyjne mają przeróżne skale, zróżnicowane modele organizacyjne i indywidualny charakter.

Funkcja ekspozycyjna w obiektach kościelnych przed II wojną światową. Krótki rys historyczny

Desakralizacja musiała być w przeszłości wielokrotnie przeprowadzana w wyniku klęsk żywiołowych, wojen, epidemii, w związku z migracjami ludności, zmianami ustrojowymi lub represjami politycznymi. Kościoły najczęściej stawały się czasowymi szpitalami, stajniami lub magazynami broni. Jednak dopiero w porewolucyjnej Francji doszło do pełnego muzealnego przekształcenia przestrzeni sakralnej. Pierwszym takim wnętrzem stał się klasztor des Petits-Augustins⁴. Inne obiekty sakralne okazywały się znakomitymi przestrzeniami dla rodzącego się XIX-wiecznego uprzemysłowienia, sprzyjała temu XVII- i XIX-wieczna sekularyzacja dóbr kościelnych. Klasztory w Fontaine-Daniele i Ourscamp stały się idealnymi załączkami włókienniczych kompleksów fabryczno-mieszkalniowych [8].

Przed II wojną światową na terenach obecnie zajmowanych przez Polskę istniały już obiekty o religijnej przeszłości przystosowane do prezentowania wystaw. Wśród nich znajduje się muzeum w Racibórze oraz Oddział Sztuki Dawnej Muzeum Narodowego w Gdańsku mieszczące się w siedzibie byłego Stadtmuseum i Provinzial-Kunstgewerbemuseum [9]. Gmach główny gdańskiego muzeum to adaptowany późnogotycki klasztor franciszkański. Z kolei w 1879 r. utworzono muzeum w Legnicy, lokując zbiory w klasztorze pocysterskim [9]. Również na Dolnym Śląsku w Sobótce 1926 r. w dawnym domu opata, późniejszym gotyckim szpitalu augustiańskim [10] urządzono Heimatmuseum. W 1948 r., pomimo rozproszenia i zniszczenia zbiorów, w tym samym miejscu utworzono Muzeum Ślązańskie im. Stanisława Dunajewskiego.

Na fali ogólnoeuropejskiej XIX-wiecznej fascynacji historią sztuki oraz konserwacją zabytków powołano bardzo liczne muzea kościelne i cerkiewne: w Tarnowie (1888, w seminarium⁵), w Poznaniu (1902, w Akademii Biskupa Lubrańskiego), w Przemyślu (1902, w pojezuickim oratorium⁶), Sandomierzu (1903, w tzw. Domu Długosza, dawnej siedzibie księży misjonarzy), a przed I wojną

an open-air museum character. The first criterion when selecting the particular examples was the list of the National Institute of Museology and Protection of Collections (NIMOZ), the so called Base of Museums in Poland [7]. Another discussed group, although slightly different structurally, constitutes exhibitions that are a specific continuation of church repositories serving the purpose of preserving the religious art heritage. There are many types of these collections. Due to their various status, the exhibitions of archdiocese, diocese, and parish rank, as well as those that are held in cathedrals, monasteries and missions have different scales, diversified organizational models and unique characters.

Exhibition function in church buildings before World War II. A brief historical overview

In the past desacralization has been repeatedly carried out as a result of natural disasters, wars, epidemics, and also due to migrations of people, political changes or political repressions. Most frequently churches became temporary hospitals, stables or warehouses of weapons. However, only in post-revolutionary France did a full museum transformation of the sacred space take place. The first interior of this type was Petits-Augustins Monastery⁴. Other sacral buildings turned out to be excellent spaces for the emerging 19th-century industrialization, which was strengthened by the 17th- and 19th-century secularization of church properties. Monasteries in Fontaine-Daniele and Ourscamp became perfect origins of factory and residential textile complexes [8].

Before World War II in the areas which now belong to Poland there were already buildings of the religious background adapted for presenting exhibitions. Among them there is a museum in Racibórz and the Old Art Department of the National Museum in Gdańsk located in the former Provinzial-Kunstgewerbemuseum [9]. The main building of the Gdańsk Museum is an adapted late Gothic Franciscan monastery. Then in 1879 in Legnica a museum was established with its collections located in the Cistercian monastery [9]. In 1926 also in Lower Silesia in Sobótka in the former house of the abbot and later Gothic Augustinian hospital [10] Heimatmuseum was arranged. In 1948 in spite of the dispersion and destruction of collections, the Stanisław Dunajewski Ślązańskie Museum was opened in the same place.

Due to the Europe-wide wave of the 19th-century fascination with art history and restoration of monuments, numerous church and Orthodox Church museums were established, namely, in Tarnów (1888, in the seminar⁵), in Poznań (1902, in Bishop Lubrański Academy), in Przemyśl (1902, in the post-Jesuit oratory⁶), in Sandomierz (1903, in the so called Długosz Dom, the former seat of missionary priests) and before World War I also in Cracow (1906, two colleges),

⁴ Musée des Monuments Français, ustanowione w 1795 r.

⁵ Obecnie ekspozycja tarnowskiego muzeum mieści się w kilku kamieniczkach.

⁶ Obecnie ekspozycja ta mieści się w dwóch kamieniczkach przy placu Katedralnym.

⁴ Musée des Monuments Français, established in 1795.

⁵ At present, the Tarnów Museum exhibition is housed in several small tenement houses.

⁶ At present, this exhibition is in two small tenement houses in Plac Katedralny (Cathedral Square).

świątową także w Krakowie (1906, dwa kolegia), we Lwowie (1909, fragment klasztoru) i Warszawie. Na terenach poza Rzeczpospolitą także we Wrocławiu (1903, sala domu kapitularnego) [11].

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce można odnotować powstanie kilku muzeów zarządzanych przez środowiska religijne: w Lublinie (1920), Janowie Podlaskim⁷ (1920), Kielcach (1922), Pelplinie (1928), Łodzi (1937) [10] oraz Ormiańskiego Muzeum Archidiecezjalnego we Lwowie (1932, siedziba kapituły).

Części ważnych z historycznego punktu widzenia miejsc nie podano, gdyż znajdowały się w nowo wznoszonych obiektach, tym samym nie są tematem pracy. Do tej grupy należą między innymi Muzeum Diecezjalne w Płocku (1903⁸) i Muzeum Archidiecezjalne im. Jana Długosza we Lwowie (1916⁹ [12]).

Muzea rejestrowe w kościołach otwarte w latach 1945–2014

Po II wojnie światowej wiele zniszczonych lub opuszczonych budynków sakralnych zostało przeznaczonych na funkcje ekspozycyjne. Obecnie 45 muzeów rejestrowych znajduje się w takich obiektach¹⁰. Oznacza to, że 5% spośród 901 budynków¹¹ ekspozycyjnych muzeów i ich oddziałów widniejących w rejestrze NIMOZ zostało zlokalizowanych w obiektach o sakralnej przeszłości [7]¹². W tej grupie znajduje się 16 klasztorów i monasterów, 10 kościołów i kaplic, 9 synagog, 4 wieże kościelne, 2 dzwonnice, dom talmudyczny, dom kahalny, dom modlitwy oraz dom przedpogrzebowy¹³.

Statystyka wydaje się nieco bardziej okazała, jeżeli na potrzeby badań definicję obiektu sakralnego poszerzymy o te dawne majątki kościelne, które w istotny sposób towarzyszyły działaniu wspólnot religijnych, i nazwiemy je obiektami poreligijnymi. W ich poczet można zaliczyć plebanie, seminaria, kolegia, pałace i rezydencje kościelne. Dyskusyjne w tej klasyfikacji są zamki krzyżackie,

in Lviv (1909, a fragment of the monastery) and in Warsaw, whereas in the areas beyond the Republic of Poland, also in Wrocław (1903, a room of the chapter house) [11].

In the interwar period in Poland we can note the establishment of several museums managed by religious environments, i.e. in Lublin (1920), in Janów Podlaski⁷ (1920), in Kielce (1922), in Pelplin (1928), in Łódź (1937) [10] and the Armenian Archdiocese Museum in Lviv (1932, seat of the chapter).

Some of the places important from the historical point of view are not included here since they were situated in newly erected building and hence they are beyond the scope of this study. This group comprises, *inter alia*, the Diocese Museum in Płock (1903⁸) and the Jan Długosz Archdiocese Museum in Lviv (1916⁹ [12]).

Registered museums in churches opened in the years 1945–2014

After the World War II many destroyed or abandoned sacral buildings were intended for exhibition functions. At present, there are 45 registered museums in such buildings¹⁰. This means that 5% of 901 museum exhibition buildings¹¹ and their departments, which are in the NIMOZ register, were located in the buildings with sacral history [7]¹². In this group there are 16 convents and monasteries, 10 churches and chapels, 9 synagogues, 4 church towers, 2 bell towers, a Talmudic house, a Kahal house, a house of prayer and a pre-funeral house¹³.

This statistics will be even more impressive if, for the needs of our research, we extend the sacral building definition by including those old church properties which significantly accompanied actions of religious communities and we refer to them as post-religious buildings. They will comprise parsonages, seminaries, colleges, palaces and church residences. Castles of the Teutonic Order are controversial in this classification because their religious function was as important as the representative and defen-

⁷ Przeniesione w 1922 do Siedlec.

⁸ Dopiero w 2008 r. muzeum zaczęło użytkować pomieszczenia w dawnym opactwie benedyktyńskim.

⁹ Oficjalne otwarcie nastąpiło dopiero w 1939 r.

¹⁰ W obliczeniach nie uwzględniono obiektów o charakterze skansenu, w których mieści się 17 cerkwi oraz 18 kościołów. Obiekty te same w sobie stanowią eksponaty i poza zabiegami konserwatorskimi nie podlegają zmianom strukturalnym lub estetycznym.

¹¹ Obliczenia wykonane na podstawie własnych badań i analiz sporządzonych w oparciu o listę NIMOZ. Liczba budynków jest różna od tej podanej w raporcie GUS o „Działalności Instytucji Kultury w Polsce w 2013 r.” (liczba muzeów i ich oddziałów podana w tym dokumencie to 822).

¹² Lista NIMOZ nie obejmuje wszystkich obiektów o charakterze muzealnym. Kilka prywatnych muzeów nie znajduje się w tym rejestrze np. Muzeum Zamek w Kwidzynie, Muzeum na zamku w Golubiu. W rejestrze nie odnajdziemy również obiektów o funkcjach mieszanych, przykładowo – łączących galerię sztuki z salą koncertową czy biblioteką.

¹³ Warto zauważyć, iż na liście nie ma ani jednej cerkwi. Wszystkie zarejestrowane w NIMOZ znajdują się na terenach skansenów lub jako takie są w ten sposób traktowane. Obiekty skansenowskie nie są poddawane przekształceniom architektonicznym wymuszającym kompromis pomiędzy zabytkiem a nową funkcją, stąd nie są włączone w badaną grupę.

⁷ Moved to Siedlce in 1922.

⁸ Only in 2008 did the museum begin to use the rooms in the former Benedictine Abbey.

⁹ The official opening took place only in 1939.

¹⁰ This calculation does not take into account the structures of an open-air museum character, in which there are 17 Orthodox Churches and 18 churches. These structures themselves constitute exhibits and apart from some restoration works they are not subject to structural or aesthetic changes.

¹¹ Calculations made on the basis of our own research and analyses carried out on the basis of the NIMOZ list. The number of buildings is different from that given in the CSO report on “The Activity of Cultural Institutions in Poland in 2013” (the number of museums and their departments presented in this document is 822).

¹² The NIMOZ list does not include structures of a museum character. Several private museums are not comprised by this registry, e.g. the Kwidzyn Castle Museum, the Museum in Golub Castle. The registry also does not include structures with mixed functions, for example, connecting an art gallery with a concert hall or a library.

¹³ It is worth noting that there is not a single orthodox church in the list. All the registered orthodox churches in NIMOZ are located in the areas of open-air museums or they are treated as such. Open-air museum structures are not subjected to architectural transformations which would force a compromise between an architectural monument and a new function, hence they are not included in the study group.

których funkcja zakonna była równie ważna co reprezentacyjna i obronna. Łącznie tych wszystkich obiektów jest 18. Wśród nich widnieje 11 rezydencji kościelnych, 2 kanonie, konwikt, zamek krzyżacki, seminarium, eremitorium i plebania.

W myśl tak rozbudowanej definicji muzeum stało się nową funkcją dla 63 obiektów. Są to wyłącznie budynki znajdujące się w wojewódzkich rejestrach zabytków. Dla tej zwiększonej grupy muzea w obiektach poreligijnych stanowią 6,9% ogółu obiektów muzealnych w Polsce.

Z prześledzenia liczby muzeów o dawnej funkcji religijnej wynika, że przez ostatnie 69 lat w Polsce przybywało prawie po jednym rejestrowym muzeum na rok. Jeżeli przyjmiemy, że w naszym kraju od wojny reaktwowano lub otwarto 822 muzea i oddziały muzealne (przynajmniej 901 budynków), to oznacza, że każdego roku otwierano średnio 12 muzeów (13,6 obiektu). W tym świetle jeden obiekt poreligijny rocznie nie jest wynikiem imponującym, ale znaczącym.

Tempo rozwoju adaptacji obiektów sakralnych nie było jednostajne. Po wojnie władze potrzebowały trzech lat, aby zorganizować pierwsze ekspozycje. Były to wystawy kontynuujące tradycje przedwojennych muzeów i izb pamięci (Racibórz, Gdańsk i Frombork). Analizując ilustrację 1, można zaobserwować praktycznie jednostajny przyrost liczby adaptacji w latach 1948–1975, a następnie przestój od 1976 do 1983, związany z trudną sytuacją gospodarczą kraju oraz stanem wojennym. Później mamy do czynienia z gwałtownym przyrostem trwającym dwa lata, do roku 1985. W tym czasie otwarto osiem oddziałów muzealnych w dawnych obiektach religijnych, wyrównując niejako zaległości z okresu przestoju. Uśrednione tempo rozwoju przed stanem wojennym i po nim jest różne i wynosi odpowiednio 1,19 muzeum na rok w latach 1945–1978 oraz 0,84 muzeum na rok w latach 1983–2014.

Na przedstawionej ilustracji 1 widać trzy zakłócenia. W ciągu badanych 69 lat trzykrotnie zdarzyło się, że obiekt przystosowany do pełnienia funkcji ekspozycyjnej został odzyskany przez wspólnotę religijną. Pierwszym przykładem jest oddział Muzeum Regionalnego w Radomiu, któremu w 1964 r. przyznano budynek dawnego kościoła św. Wacława. Po remoncie przeniesiono tam część zbiorów archeologicznych, zorganizowano także pracownię konserwatorską. Kiedy w 1978 r. budynek przekazano z powrotem na potrzeby sakralne, zbiory archeologiczne przeniesiono do magazynów muzealnych. Drugie zakłócenie w tempie rozwoju dotyczy barokowej synagogi odremontowanej w latach 1983–1990 przez Muzeum Zamek w Łańcutcie. Gmina żydowska ubiegała się o odzyskanie tego obiektu od 2002 r., zgodnie z przepisami uwłaszczeniowymi zmienionymi w 1997 r. Ostatecznie muzeum musiało opuścić synagogę w 2014 r. Wnętrze jest w dalszym ciągu udostępniane zwiedzającym, ale nie prowadzi się już tam badań będących jedną z cech ustawowo charakteryzujących muzeum [13]. Ostatnim przykładem jest synagoga w Łęcznej. W 1966 r. przekształcono ją na siedzibę Muzeum Regionalnego, ale w 2014 r., po długich staraniach, przejął ją pierwotny właściciel.

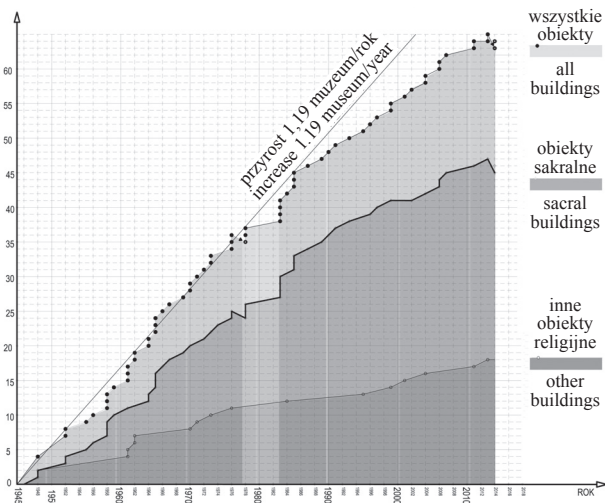
sive one. In total, there are 18 buildings. Among them there are 11 church residences, 2 canonries, a boarding monastery school, a castle of the Teutonic Order, a seminary, a hermitage and a parsonage.

In accordance with that extended definition, the museum became a new function in the case of 63 objects. These are exclusively buildings which are in the district historical monument register. For this extended group, museums in the post-religious structures constitute 6.9% of all museum buildings in Poland.

By analysing the number of museums with a former religious function, it can be shown that in Poland during the last 69 years almost one registered museum appeared each year. If we assume that in our country 822 museums and museum departments (at least 901 buildings) were opened or reactivated since the war, this means that each year 12 museums were opened on average (13.6 facilities). We can conclude that one post-religious facility a year is not an impressive result, however, it is quite significant.

The pace of adaptation of sacral buildings was not steady. After the war, it took three years for the authorities to organize the first exhibitions. These exhibitions continued the tradition of the pre-war museums and places of memory (Racibórz, Gdańsk and Frombork). Analysing illustration 1, we can observe a practically constant increase in the number of adaptations in the years 1948–1975, and then a standstill from 1976 until 1983 connected with a difficult economic situation of the country and with introduced later Martial Law. Then we deal with a rapid growth that lasted two years until 1985. At that time eight museum departments were opened in former religious buildings in this way catching up on the standstill time. The averaged progress rate before and after Martial Law respectively was 1.19 museum a year in years 1945–1978 and 0.84 museum a year in 1983–2014.

In Figure 1 we can see three disturbances. During 69 years comprised by our research it happened three times that the object adapted to perform the exhibition function was regained by a religious community. The first example is a department of the Regional Museum in Radom, which took over the building of the former St. Wenceslaus Church in 1964. After the renovation a part of archaeological collections was moved there and a restoration workshop was also organized at that place. When the building started to be used for religious needs again in 1978, the archaeological collections were transferred to the museum warehouses. The second disturbance in the pace of the development refers to the Baroque synagogue which was renovated in the years 1983–1990 by the Castle Museum in Łańcut. The Jewish community applied for the recovery of this building in 2002 in accordance with the enfranchisement provisions which were changed in 1997. Eventually, the museum had to leave the synagogue in 2014. The interior is still available for visitors but research activities, which are one of the features characterizing the museum statutorily, are no longer carried out there [13]. The last example is presented by the synagogue in Łęczna. In 1966 it was transformed into the seat of the Regional Museum, but in 2014 after considerable efforts it was taken over by its original owner.

Il. 1. Przyrost liczby muzeów w obiektach poreligijnych w latach 1945–2014

Fig. 1. Increase in the number of museums in postreligious buildings in years 1945–2014

Niepewny był los synagogi w Lesznie. Po wpisaniu jej w 1991 r. do rejestru zabytków zdecydowano się zorganizować w niej ekspozycję. Prace badawcze, a następnie konserwatorskie trwały aż do 1999 r., gdy Gmina Wyznaniowa Żydowska we Wrocławiu wystąpiła o odzyskanie swojej własności. Ostatecznie Sejmik Województwa Wielkopolskiego wypłacił Gminie odszkodowanie, nie zwracając własności, a tym samym nie tracąc zainwestowanych w prace adaptacyjne 2 mln złotych. Ta sama zmiana prawa opóźniła proces transformacji synagogi w Płocku, gdzie w 1997 r. tamtejsza Gmina odzyskała od Skarbu Państwa tę nieruchomość, aby odsprzedać ją później miastu. Po perturbacjach Dział Muzeum Żydów Polskich otwarto dopiero w 2013 r.

Całość procesu adaptacji obiektów sakralnych na muzea rejestrowe w Polsce po 1945 r. można prześledzić na umieszczonej poniżej zbiorczej chronologii odnotowującej moment otwarcia ekspozycji¹⁴ (tab. 1).

Obecna lokalizacja muzeów rejestrowych w obiektach poreligijnych w Polsce

Muzea w obiektach sakralnych, które widnieją w rejestrze NIMOZ, są rozmieszczone bardzo nierównomiernie (il. 2). Na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce relatywnie duża liczba adaptacji pokrywa się z największą w kraju liczbą wpisanych do rejestru zabytków sakralnych¹⁵. Niewielką aktywność można zauważyć w woje-

The fate of the synagogue in Leszno was uncertain. After it was entered in the monument registry in 1991, a decision was made to organize the exhibition there. The research actions and afterwards restoration works lasted until 1999 when the Jewish Religious Community in Wrocław demanded to regain its property. Finally, the Greater Poland Regional Assembly paid the Community a compensation, not giving the property back and thus not losing two million zlotys invested in the adaptation works. The same modification of the law delayed the process of transformation of the synagogue in Płock where in 1997 the City Council regained this property from the State Treasury in order to resell it later to the city. After some perturbations the Department of the Polish Jews Museum was opened only in 2013.

The whole process of adaptation of sacral buildings to registered museums in Poland after 1945 is presented in the collective chronology shown below indicating the time of opening a particular exhibition¹⁴ (Table 1).

Current location of registered museums in post-religious buildings in Poland

Museums in sacral objects that appear in NIMOZ register are distributed in a very irregular way (Fig. 2). In Lower Silesia and Wielkopolska a relatively large number of adaptations coincides with the country's largest number of registered sacral monuments¹⁵. Little activity can be observed in the following provinces: Mazowieckie, Podkarpackie and Zachodniopomorskie. No adaption of a church for the needs of a museum took place in Lubelskie (Lublin) province at all, whereas in Opolskie province there is only one building of this type. In the provinces of eastern Poland the focus was on setting up open-air museums.

However, another geographical feature seems to be more significant than the assignment to the region. Fifteen out of sixty buildings (23%) are located in cities which are inhabited by more than 100 000 residents. Thirty five buildings (56%) are in small towns with fewer than 20 000 inhabitants. Thus, it can be concluded that these buildings are of greater significance for small communities and often are one of the dominant elements of the cultural background of a given town. This is a feature which distinguishes this group of transformed post-religious monument buildings from among other museum

¹⁴ This study was prepared on the basis of NIMOZ list, the information presented on official websites of museums and our own research conducted in years 2013–2014.

¹⁵ Dolnośląskie (Lower Silesian Province) – 1438, Kujawsko-Pomorskie (Kujawy-Pomerania Province) – 509, Lubelskie (Lublin Province) – 822, Lubuskie (Lubuskie Province) – 549, Łódzkie (Łódzkie Province) – 572, Małopolskie (Małopolska Province) – 1021, Mazowieckie (Mazovia Province) – 1046, Opolskie (Opole Province) – 660, Podkarpackie (Podkarpackie Province) – 1052, Podlaskie (Podlasie Province) – 524, Pomorskie (Pomerania Province) – 517, Śląskie (Silesia Province) – 599, Świętokrzyskie (Świętokrzyskie Province) – 499, Warmińsko-Mazurskie (Warmia-Masuria Province) – 1128, Zachodniopomorskie (West Pomerania Province) – 869, [in:] *Tabularyczne zestawienie różnych typów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa*, taken from NIMOZ website [accessed: 6.10.2014].

¹⁴ Opracowanie sporządzono na podstawie listy NIMOZ, informacji umieszczonych na oficjalnych stronach muzeów oraz wywiadów i badań prowadzonych w latach 2013–2014.

¹⁵ Dolnośląskie – 1438, kujawsko-pomorskie – 509, lubelskie – 822, lubuskie – 549, łódzkie – 572, małopolskie – 1021, mazowieckie – 1046, opolskie – 660, podkarpackie – 1052, podlaskie – 524, pomorskie – 517, śląskie – 599, świętokrzyskie – 499, warmińsko-mazurskie – 1128, zachodniopomorskie – 869, [za:] *Tabularyczne zestawienie różnych*

Tabela 1. Chronologia powstawania muzeów w obiektach poreligijnych (zgodnie z aktualnym rejestrem NIMOZ)
 Table 1. Chronological order of establishing museums in post-religious buildings (in accordance with the current NIMOZ registry)

Rok/Year	Muzeum/Museum
1948	Muzeum w Raciborzu (w kościele św. Ducha, przed wojną ówczesne muzeum funkcjonowało razem z Biblioteką Miejską od 1927 r.)/ Museum in Racibórz (in the Holy Spirit Church, before the war the museum functioned along with the City Library from 1927)
	Muzeum Narodowe w Gdańsku (pofranciszkański klasztor, kontynuacja dawnego Stadtmuseum, pełna adaptacja w latach 1867–1871)/National Museum in Gdańsk (post-Franciscan monastery, continuation of the Stadtmuseum, full adaptation in 1867–1871)
	Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku (dwie kanonie, kontynuacja izby pamięci założonej w 1912 r.)/Mikołaj Kopernik Museum in Frombork (two Canonries, continuation of the memory chamber founded in 1912)
1952	Muzeum w Łowiczu (kompleks klasztorny i <i>seminarium duchowne</i>)/Museum in Łowicz (monastery complex and <i>theological seminary</i>)
1955	Muzeum Okręgowe w Rzeszowie (klasztor pijarski)/District Museum in Rzeszów (post-Piarist monastery)
1956	Muzeum Władysława Łęgi w Grudziądzu (opactwo benedyktynek)/Władysław Łęga Museum in Grudziądz (Benedictine nuns abbey)
1958	Stara Synagoga – Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa/Old Synagogue – Historical Museum Department of the City of Cracow
	Muzeum Regionalne w Szczecinku (wieża zniszczonego kościoła)/Regional Museum in Szczecinek (the tower of the destroyed church)
	Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie (kaplica w kompleksie dworskim)/Józef Ignacy Kraszewski Museum in Romanów (the chapel in the manor complex)
1959	Muzeum w Bochni im. Prof. Stanisława Fischera (klasztor dominikanów)/Prof. Stanisław Fischer Museum in Bochnia (Dominican Monastery)
1961	Muzeum Zamkowe w Malborku (zamek krzyżacki, w kompleksie z kościołem zamkowym)/Castle Museum in Malbork (Teutonic castle in the complex with the castle church)
	Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzezińskich we Wrześni (szkoła katolicka)/Dzieci Wrzezińskich Regional Museum in Września (Catholic School)
	Galeria EL w Elblągu (kościół)/EL Galeria in Elbląg (the church)
1962	Muzeum Miedzi w Legnicy (pałac opatów cysterskich)/Museum of Copper in Legnica (Cistercian abbots' palace)
	Muzeum Ślązańskie im. Stanisława Dunajewskiego w Sobótce (dom opata, kontynuacja przedwojennej siedziby Heimatmuseum od 1926 r.)/Stanisław Dunajewski Ślązańskie Museum in Sobótka (abbot's house, continuation of the pre-war seat of Heimatmuseum since 1926)
1964	Muzeum Regionalne w Radomiu (kościół)/Regional Museum in Radom (the church)
	Muzeum Regionalne w Jaworze (kompleks klasztorny)/Regional Museum in Jawor (the monastery complex)
1965	Muzeum Architektury we Wrocławiu (kompleks klasztorny wraz z kościołem)/Museum of Architecture in Wrocław (monastery complex along with a church)
	Muzeum Historii Miasta Bytowa (wieża kościelna)/Museum of the City of Bytów History (the church tower)
1966	Muzeum w Łęcznej (synagoga)/Museum in Łęczna (the synagogue)
1967	Muzeum Archeologiczne w Krakowie (klasztor)/Museum of Archaeology in Cracow (the monastery)
1969	Muzeum Ziemi Wieluńskiej (klasztor)/Museum of Ziemia Wieluńska (the monastery)
1970	Pałac Opatów – oddział Sztuki Nowoczesnej Muzeum Narodowego w Gdańsku/Abbots' Palace – Department of the National Museum of Modern Art in Gdańsk
	Muzeum Regionalne w Pińczowie (klasztor)/ Regional Museum in Pińczów (the monastery)
1971	Muzeum Narodowe w Kielcach (pałac biskupi)/National Museum in Kielce (the Bishop Palace)
1972	Muzeum Rybołówstwa w Helu, oddział Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku (kościół ewangelicki)/Museum of Fishing in Hel, Department of the National Maritime Museum in Gdańsk (the Evangelical Church)
1973	Muzeum im. Mikołaja Kopernika we Fromborku (pałac biskupi, dzwonnica katedralna)/Mikołaj Kopernik Museum in Frombork (the Bishop Palace, the Cathedral belfry)
1974	Galeria Dawna Synagoga w Nowym Sączu/Old Synagogue Gallery in Nowy Sącz
1976	Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu (zespół klasztorny)/Jacek Malczewski Museum in Radom (the monastery complex)
	Muzeum Regionalne w Kraśniku (skrzydło klasztoru)/Regional Museum in Kraśnik (the monastery wing)
	Muzeum Regionalne w Krasnymstawie (kolegium jezuickie)/Regional Museum in Krasnystaw (the Jesuit College)
1978	Muzeum w Tykocinie, oddział Muzeum Okręgowego w Białymstoku (synagoga i dom talmudyczny)/Museum in Tykocin, Department of the District Museum in Białystok (the synagogue and the Talmudic house)
	przywrócenie kościoła w Radomiu do funkcji sakralnej/the church in Radom has its religious function restored
1979	Muzeum Pojezierza Myśluborskiego w Myśluborzu (kaplica św. Ducha)/Museum of Pojezierze Myśluborskie in Myślubórz (the Holy Spirit Chapel)
1983	Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej (kaplica w kompleksie pałacowym)/Museum of Południowe Podlasie in Biała Podlaska (the chapel in the palace complex)
	Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie (dwie synagogi i dom kahalny)/Museum of Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie w Włodawa (two synagogues and the Kahal house)
1984	Muzeum w Nysie (pałac biskupi)/Museum in Nysa (the Bishop Palace)

Tabela 1. Chronologia powstawania muzeów w obiektach poreligijnych (zgodnie z aktualnym rejestrem NIMOZ) cd.
Table 1. Chronological order of establishing museums in post-religious buildings (in accordance with the current NIMOZ registry) cont.

Rok/Year	Muzeum/Museum
1985	tzw. Salon wystawowy Muzeum Budownictwa Ludowego – Park Etnograficzny w Olsztynku (kościół ewangelicki)/the so called Showroom of the Folk Construction Museum – Ethnographic Park in Olsztynek (the Evangelical Church)
	Muzeum Ziemi Pyzdrskiej w Pyzdrach (klasztór)/Museum of Ziemia Pyzdrska in Pyzdrach (the monastery)
	Muzeum Historii Miasta Bytowa, oddział Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie (wieża zrujnowanego kościoła)/Museum of the City of Bytów History, Department of Zachodniokaszubskie Museum in Bytów (the tower of the destroyed church)
1986	Muzeum Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku (konwikt)/Museum of Ziemia Kłodzka in Kłodzko (the boarding monastery school)
1987	Muzeum Regionalne im. Hieronima Ławniczaka w Krotoszynie (zakon trynitarzy)/Hieronim Ławniczak Regional Museum in Krotoszyn (Trinitarian Order)
1989	Muzeum Regionalne w Pińczowie (synagoga)/Regional Museum in Pińczów (the synagogue)
1990	Muzeum – Zamek w Łańcucie (synagoga)/Museum – Castle in Łańcut (the synagogue)
1991	oddział Muzeum Mikołaja Kopernika we Frombork, szpital św. Ducha – dział historii medycyny (kaplica św. Anny)/Mikołaj Kopernik Museum Department in Frombork – the Holy Spirit Hospital – department of medical history (St. Ann Chapel)
1993	Galeria Sztuki Muzeum Okręgowego w Lesznie (dom przedpogrzebowy na terenie dawnego cmentarza żydowskiego)/Regional Museum Art Gallery in Leszno (the funeral house in the territory of the former Jewish cemetery)
1995	<i>Muzeum Podkarpackie w Krośnie (pałac biskupi)/Podkarpackie Museum in Krosno (the Bishop Palace)</i>
1996	Muzeum Zegarów Wieżowych, oddział Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku (wieża kościoła)/Tower Clock Museum, Department of the National, Maritime Museum in Gdańsk (the church tower)
1997	Muzeum Lubelskie w Lublinie (Kaplica Trójcy Świętej)/Lubelskie Museum in Lublin (the Holy Trinity Chapel)
1999	Galeria Sztuki Muzeum Okręgowego w Lesznie (synagoga)/Regional Museum Art Gallery in Leszno (the synagogue)
	<i>Galeria Erazma Ciołka, Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie (pałac biskupi)/Erazm Ciołek Gallery, the National Museum Department in Cracow (the Bishop Palace)</i>
2000	Centrum Żydowskie w Oświęcimiu (synagoga i dom wspólnoty)/Auschwitz Jewish Centre (the synagogue and the community house)
2001	<i>Muzeum Regionalne w Handzlówce (stara plebania)/Regional Museum in Handzlówka (the former parsonage)</i>
2002	Muzeum Ziemi Wiśnickiej (dzwonnica kościelna)/Museum of Ziemia Wiśnicka (the church bell tower)
2004	Muzeum Drukarstwa i Papiernictwa Grębocinie k. Torunia (kościół)/Museum of Printing and Paper Industry in Grębocin near Toruń (the church)
	<i>Muzeum Etnograficzne, oddział Muzeum Narodowego we Wrocławiu (pałac biskupów)/Ethnographic Museum, the National Museum Department in Wrocław (the Bishop Palace)</i>
	Muzeum Browaru Tychy, obecna nazwa Browarium Tyskie (kaplica w kompleksie browaru)/Brewery Museum in Tychy, the present name Browarium Tyskie (the chapel in the brewery complex)
2006	Muzeum Ikon w Supraślu, oddział Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (monaster)/Museum of Icons in Supraśl, Museum Podlaskie Department in Białystok (the monastery)
	Nadbałtyckie Centrum Kultury Gdańsk, oddział Centrum św. Jana (kościół)/Baltic Sea Culture Centre Gdańsk, St. John Centre Department (the church)
2007	Muzeum Ziemi Koszyckiej im. Stanisława Boducha w Koszycach (synagoga)/Stanisław Boduch Museum of Ziemia Koszycka in Koszyce (the synagogue)
2011	Dom modlitwy, obiekt pod zarządem Muzeum Zagłębia w Będzinie/House of Prayer, the building under the management of Zagłębie Museum in Będzin
	<i>Muzeum Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (eremitorium)/Cardinal Stefan Wyszyński University Museum in Warsaw (the hermitage)</i>
2013	<i>Muzeum Ziemi Wschowskiej (rezydencja jezuita)/Museum of Ziemia Wschowska (the Jesuit residence)</i>
	Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze (pocysterski klasztor)/Museum of Nature in Jelenia Góra (the post-Cistercian monastery)
	Dział Muzeum Żydów Mazowieckich w Muzeum Mazowieckim w Płocku (synagoga)/Museum Department of Mazovian Jews in Mazovian Museum in Płock (the synagogue)
2014	<u>przejęcie synagogi w Łańcucie przez Związek Wyznaniowy Żydowski/the synagogue was taken over by the Jewish Religious Association in Łańcut</u>
	<u>przejęcie synagogi w Łęcznej przez Związek Wyznaniowy Żydowski/the synagogue was taken over by the Jewish Religious Association in Łęczna</u>

W tabeli użyto następujących oznaczeń:/The following markings are used in the Table:

Kursywa – obiekty towarzyszące, otwarcie jednostki znajdującej się w rejestrze NIMOZ/*Italics* – accompanying objects, opening the unit which is entered in the register NIMOZ

Podkreślony – utrata statusu muzeum w rejestrze NIMOZ/Underlined – deprived of the museum status in NIMOZ register

Spacjowany – otwarcie jednostki niewidniejącej w rejestrze NIMOZ/Spacing – opening the unit which is not entered in NIMOZ register

wództwach: mazowieckim, podkarpackim i zachodniopomorskim. Do adaptacji kościoła na potrzeby muzeum w ogóle nie doszło w województwie lubuskim, a w województwie opolskim jest tylko jeden taki obiekt. W województwach wschodniej Polski skupiono się na tworzeniu skansenów.

Jednak inna cecha geograficzna wydaje się bardziej znacząca niż przyporządkowanie do regionu. Piętnaście z sześćdziesięciu obiektów (23%) znajduje się w miastach, które zamieszkuje więcej niż 100 tysięcy ludzi. Trzydzieści pięć obiektów (56%) znajduje się w małych miejscowościach, poniżej 20 tysięcy mieszkańców. Można z tego wnioskować, iż obiekty te mają większe znaczenie dla małych społeczności i często stanowią jeden z dominujących elementów zaplecza kulturowego danej miejscowości. Jest to cecha wyróżniająca tę grupę transformowanych poreligijnych obiektów zabytkowych spośród innych adaptacji muzealnych. Przykładowo około 80% zabytków przemysłowych przystosowywanych do potrzeb ekspozycji znajduje się w dużych miastach [14], [15]. Również nowo projektowane gmachy lokalizuje się obecnie głównie w dużych aglomeracjach: Warszawie, Gdańsku, Katowicach i Krakowie.

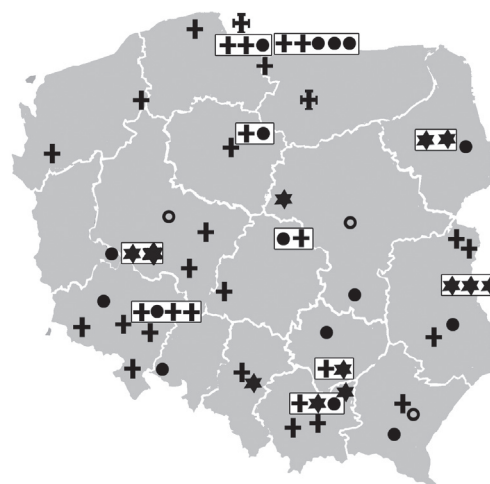
Niewidniejące w Bazie Muzeów w Polsce NIMOZ adaptacje obiektów sakralnych na potrzeby ekspozycyjne

Ilustracja 1 oraz wcześniejsza analiza lokalizacji wygłądałyby z pewnością nieco inaczej, jeśli uwzględniono by w nich wszystkie prywatne przedsięwzięcia, nie tylko te zgłoszone do NIMOZ. Kompletna lista obiektów religijnych, które nie są muzeami, a pełnią funkcje ekspozycyjne, jest trudna do prześledzenia¹⁶. Z tego powodu jedynie sygnalizuję kilka odnalezionych lokalizacji. Wśród nich znajdują się Galeria EL w Elblągu (kościół, adaptacja – 1961 r., przebudowa – 2007–2013 [16]), Centrum Żydowskie w Oświęcimiu (synagoga i dom wspólnoty, 2000), Tyskie Browarium (kaplica ewangelicka na terenie Browaru Książęcego, 2004) [17], a także wielofunkcyjne wnętrze oddziału Nadbałtyckiego Centrum Kultury Gdańsk, Centrum św. Jana (kościół, adaptacja i przebudowa 1995–2006)¹⁷ [9]. Równie dużo współczesnych kulturalnych wątków wpleciono w strukturę funkcjonowania Synagogi pod Białym Bocianem we Wrocławiu (2006). Planowane jest również ekspozycyjne przekształcenie synagogi w Chmielniku, według skierowanego na multimedia projektu biura Nizio Design International. Ma ona pełnić funkcję muzeum i ośrodka edukacji.

typów zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa, ze strony nimoż.pl [data dostępu: 6.10.2014].

¹⁶ Wyszukiwanie wszystkich instytucji zarejestrowanych jako galerie lub muzeum zgodnie z numerem Regon jest możliwe, jednak odmówiono w GUS udostępnienia listy nazw tych jednostek. W Bazie Muzeów NIMOZ nie widnieją również jednostki zlikwidowane, co może zakłamywać rys historyczny.

¹⁷ Obiekt nie uległ dekonsekracji. Centrum podpisało z biskupstwem 50-letnią umowę dzierżawy. W dalszym ciągu od czasu do czasu są tam odprawiane msze.

+	kościół i zakony	churches and monasteries
+	kościół protestancki	Protestant churches
★	synagogi, domy talmudyczne	synagogues, Talmudic houses
●	rezydencje opatów/biskupów	abbots/bishops' stately homes
○	inne: plebanie, seminaria, szkoły	others: rectories, schools

II. 2. Lokalizacje muzeów rejestrowych w obiektach poreligijnych w Polsce (2014)

Fig. 2. Listed museums in postreligious buildings in Poland (2014)

adaptations. For example, about 80% of post-industrial monuments which have been adapted for the needs of exhibitions are in big cities [14], [15]. Also newly designed edifices are at present situated mainly in large agglomerations such as Warsaw, Gdańsk, Katowice and Cracow.

Adaptations of sacral buildings for exhibition needs which are not entered in the NIMOZ Base of Museums in Poland

Figure 1 as well as the previous analysis of the location would certainly look slightly different if all private enterprises, and not only the ones reported to NIMOZ, had been taken into consideration. It is difficult to track down a complete list of religious buildings that are not museums but perform exhibition functions¹⁶. For this reason, I only indicate several rediscovered locations. Among them there is EL Gallery in Elbląg (the church, adaptation – 1961, reconstruction – 2007–2013 [16]), the Jewish Centre in Oświęcim (the synagogue and the community house, 2000), Tyskie Browarium (Brewery, the Evangelical chapel in the territory of Książęcy Brewery, 2004) [17] as well as the multifunctional interior of the Baltic Sea Culture Centre Gdańsk, St. John Centre (the church, adaptation and reconstruction 1995–2006)¹⁷ [9]. An equal-

¹⁶ Searching all institutions registered as galleries or museums in accordance with Regon Number is possible, however, the Central Statistical Office refused to provide a list of names of those entities. There are no liquidated units in the NIMOZ Museum Base either, which might falsify the historical truth.

¹⁷ The building was not deconsecrated. The Centre signed a 50-year lease agreement with the Bishopric. The Holy Masses are still celebrated there from time to time.

Muzea kościelne w zabytkowych obiektach otwarte w latach 1945–2014

Zbadanie wszystkich nawet najmniejszych ekspozycji kościelnych zorganizowanych w Polsce jest praktycznie niewykonalne¹⁸. Na szczęście różnorodność ich rozmiarów i sposobu organizacji uniemożliwia rozpatrywanie ich w jednej kategorii. Dlatego w artykule omówione zostaną wyłącznie ekspozycje o wysokiej randze, które nie tylko nazwano muzeum, ale również działają jak muzeum. Z pewnością jednak należy wspomnieć o miejscach, które mają charakter nie tylko regionalny, ale posiadają status Pomnika Narodowego. Do tej grupy zaliczyć należy klasztor na Jasnej Górze, katedrę na Wawelu, kościół Mariacki czy katedrę w Gnieźnie¹⁹, które same w sobie nie są muzeami, ale otoczone są opieką konserwatorsko-muzealną. Każde większe miasto posiada historyczne przestrzenie sakralne udostępniane turystom. Ich dominującą funkcją pozostaje jednak sprawowanie kultu i nie zostaną włączone do opracowania.

Szczególnie w ostatnim dziesięcioleciu, już w suwerennej Rzeczypospolitej, powstały liczne muzea kościelne²⁰. W 40 obecnych diecezjach są 24²¹ muzea archidiecezjalne lub diecezjalne [10]. Pośród tych muzeów diecezjalnych tylko 14 spełnia warunki włączenia do opracowania, pozostałe nie są prawnie uznane za zabytki bądź zaprojektowano je od podstaw na potrzeby ekspozycyjne. W tej grupie widnieją cztery klasztory i opactwa, dzwonnica i wieża kościelna oraz dziewięć²² innych budynków, które funkcjonalnie były ściśle połączone z działaniem wspólnoty Kościoła (tab. 2).

Analiza zbiorcza

Przedstawione muzea stały się nową funkcją dla 77 budynków będących pozostałościami po kulturze materialnej różnych religii w Polsce. Na zbiorczym wykresie chronologii obu grup można zauważyć, że od roku 1975 dzięki zaangażowaniu Kościoła ponownie zdynamizowało się tempo opisywanego zjawiska (il. 3). Rozwój kościelnego muzealnictwa został zainicjowany przez dokument Episkopatu Polski z 1973 r. wdrażającego sformułowane dwa lata wcześniej wytyczne Stolicy Apostolskiej. W 1979 r. Episkopat rozwinął prawny aspekt funkcjonowania tych ekspozycji, wskazując nawet, [...] *aby każda diecezja, o ile to możliwe, posiadała własne muzeum diecezjalne* [10, s. 62–63]. Na wykresie nie uważa się szybkich skutków wprowadzenia tej uchwały.

ly significant number of contemporary cultural motifs can also be noticed in the functional structure of the White Stork Synagogue in Wrocław (2006). There are also plans to transform a synagogue in Chmielnik according to a multi-media exhibition design of Nizio Design International Studio. This building is intended to serve the purpose of a museum and educational centre.

Church museums in historical buildings opened in the years 1945–2014

It is practically impossible to track down all the church exhibitions that were organised in Poland, including even the smallest ones¹⁸. Luckily, the variety of their sizes and methods of organisation does not allow us to consider them as a single category. Therefore, we are exclusively focusing on the high-rank exhibitions that are not only museums by name, but are actually used as museums. We must mention the objects that are not limited to a particular region, but have the status of National Monuments. This group comprises the monastery in Jasna Góra, the Wawel Cathedral, St. Mary's Basilica in Cracow or the Cathedral in Gniezno¹⁹, which are not museums as such, but are under the conservation protection like museums. Every major city has historical sacral spaces which are made available to tourists. Their predominant function, however, remains the worship purpose and therefore, they will not be included in this study.

Especially during the last decade, already in the sovereign Republic of Poland, numerous church museums were founded²⁰. In the currently existing 40 dioceses there are 24²¹ archdiocesan or diocesan museums [10]. Among these diocesan museums only 14 meet the requirements of inclusion in the study, whereas the remaining ones are not legally recognized as monuments or they were designed from scratch for the exhibition needs. In this group there are four monasteries and abbeys, a belfry and a spire as well as other nine²² buildings which were closely connected with the activities of the Church community as to their function (Table 2).

Collective analysis

The museums presented in this study became a new function for 77 buildings which were the remnants of the material culture of various religions in Poland. In the collective chart of the chronology of the two groups it can be noted that since 1975, thanks to the commitment of the Church, the pace of the described phenomenon has become more dynamic again (Fig. 3). The development of

¹⁸ Pod względem metodologicznym trudno stwierdzić kompletność takiego zbioru.

¹⁹ W Częstochowie istnieje wiele wystaw dotyczących nie zagadnień religii, ale świętości w rozumieniu obrony ojczyzny czy działań prospołecznych i charytatywnych (w Arsenale, w Kaplicy, w nowym budynku).

²⁰ W wyniku badań odnalazłam dotychczas blisko 70 muzeów kościelnych.

²¹ Do tej pory odnalazłam ponad 65 miejsc, w których wspólnoty kościelne zorganizowały muzeum (il. 4).

²² Liczymy nie muzea, a adaptowane budynki.

¹⁸ In terms of methodology, it is difficult to confirm the completeness of this type of collection.

¹⁹ In Częstochowa there are many exhibitions which do not refer to religion issues but to holiness understood as the defense of the motherland or pro-social and charity activities (in the Arsenal, in the Chapel, in a new building).

²⁰ As a result of research, I have found nearly 70 church museums so far.

²¹ So far I have found over 65 places where church communities organized museums (Fig. 4).

²² We do not include museums here, but adapted buildings.

Tabela 2. Chronologia powstawania muzeów kościelnych w Polsce
Table 2. Chronology of establishing church museums in Poland

Rok/Year	Muzeum/Museum
1936–1937	<i>Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu (mansjonaria, tzw. Dom Długosza)/Diocesan Museum in Sandomierz (vicars' house, so called Długosz House)</i>
1975	Muzeum Archidiecezjalne w Gdańsku (klasztor)/Archdiocesan Museum in Gdańsk (the monastery)
	<i>Muzeum Archidiecezjalne w Katowicach (dawna kuria)/Archdiocesan Museum in Katowice (the former curia)</i>
	Muzeum Archidiecezjalne Sztuki Religijnej w Lublinie (dzwonnica)/Archdiocesan Museum of Religious Art in Lublin (the belfry)
1978	Muzeum Archidiecezji Warszawskiej (klasztor trynitarzy)/Museum of Warsaw Archdiocese (the Trinitarian Monastery)
1989	<i>Muzeum Archidiecezjalne we Wrocławiu (budynek kapituły)/Archdiocesan Museum in Wrocław (the Chapter building)</i>
1991	Muzeum Archidiecezjalne w Gnieźnie (kolegiata)/Archdiocesan Museum in Gniezno (the collegiate)
1994	<i>Muzeum Archidiecezjalne w Krakowie (dwie kanonie z kaplicami)/Archdiocesan Museum in Cracow (two canonries with chapels)</i>
1997	<i>Muzeum Diecezjalne w Rzeszowie (dawna kuria)/Diocesan Museum in Rzeszów (the former curia)</i>
2004	Muzeum Diecezjalne w Drohiczyń (pofranciszkański klasztor)/Diocesan Museum in Drohiczyn (the post-Franciscan monastery)
2005	<i>Włocławskie Muzeum Diecezjalne (rezydencja biskupa, potem kolegium wikariuszy)/Włocławek Diocesan Museum (the Bishop residence, later the vicars' college)</i>
2008	<i>Muzeum Archidiecezjalne w Przemyślu (pojezuickie oratorium)/Archdiocesan Museum in Przemyśl (the post-Jesuit oratory)</i>
	Muzeum Diecezjalne w Płocku (opactwo benedyktyńskie)/Diocesan Museum in Płock (the Benedictine Abbey)
2011	Muzeum Diecezjalne w Łowiczu (fragment kościoła, w tym wieża)/Diocesan Museum in Łowicz (a fragment of the church, including the tower)

W tabeli użyto następujących oznaczeń:/The following markings are used in the Table:

Kursywa – obiekty towarzyszące, otwarcie jednostki znajdującej się w rejestrze NIMOZ/*Italics* – accompanying objects, opening the unit which is entered in the register NIMOZ

Rozszerzenie liczby rozpatrywanych muzeów uwy-pukła odnotowane wcześniej dysproporcje pomiędzy różnymi regionami kraju. Najczęściej transformowane były majątki poreligijne w województwie dolnośląskim (10 obiektów), warmińsko-mazurskim (8), małopolskim (7). Liczne muzea można też odwiedzić w województwie lu-

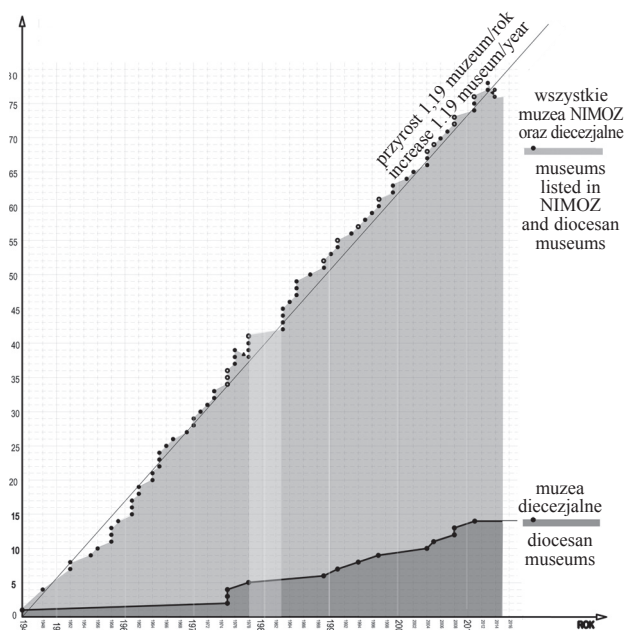
the church museology was initiated by the Polish Episcopate's document issued in 1973 which implemented the guidelines of the Holy See formulated two years earlier. In 1979 the Episcopate developed the legal aspect of the functioning of these exhibitions, even indicating that [...] *every diocese, as far as possible, should have its own diocese museum* [10, pp. 62–63]. The quick effects of introducing this resolution cannot be seen in the chart.

Increasing the number of the investigated museums emphasizes the previously noted disproportions between different regions of the country. Post-religious properties were most often transformed in Lower Silesia province (10 buildings), in Warmińsko-Mazurskie (8), Małopolskie (7). Numerous museums can be also visited in Lublin (6) and Pomeranian provinces (6). The north-western part of Poland is almost empty (Fig. 4).

Extending the group of the researched locations makes the growth rate of museums over time practically steady. Due to the fact that the most important collections were placed in diocese capitals, also the proportion of museums located in big and small cities was changed and it drew closer to the national average. Cities which come first in this competition are Gdańsk, Wrocław, Frombork, Cracow and Lublin.

Conclusions

The museums located in the buildings performing religious functions in the past constitute nearly 7% of the total national museum resource in Poland. This trend is also developing thanks to the Church itself, although mainly as an element accompanying a sacral function, e.g. a pilgrimage function.

II. 3. Przyrost liczby muzeów diecezjalnych w obiektach poreligijnych w latach 1945–2014

Fig. 3. Increase in the number of diocesan museums in postreligious buildings in years 1945–2014

belskim (6) i pomorskim (6). Prawie pusta jest północno-zachodnia część Polski (il. 4).

Powiększenie grupy badanych lokalizacji sprawiło, że tempo przyrostu muzeów w czasie jest praktycznie jednoznaczne. Ze względu na umieszczanie najważniejszych kolekcji w stolicach diecezji zmianie uległa też proporcja muzeów zlokalizowanych w dużych i w małych miastach, zbliżając się do średniej krajowej. W rywalizacji miast prym wiedzie Gdańsk, Wrocław, Frombork, Kraków i Lublin.

Wnioski

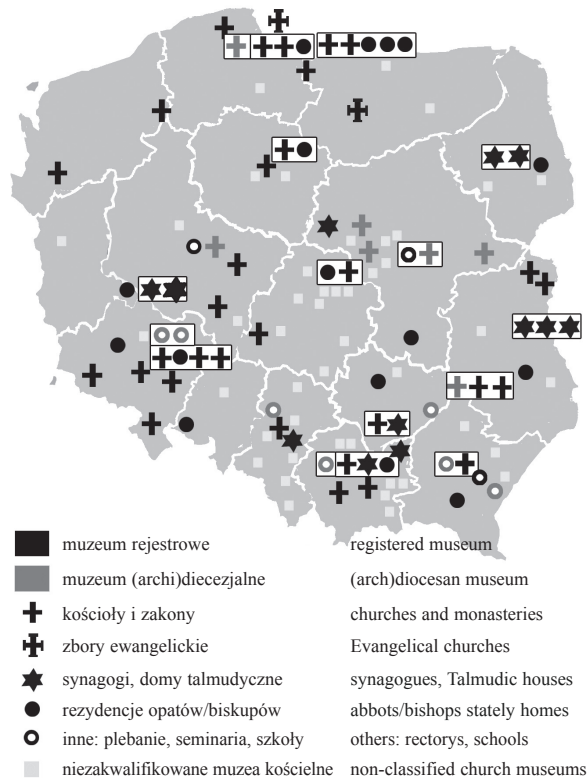
Muzea w obiektach pełniących w przeszłości funkcje religijne stanowią niemal 7% całego państwowego zasobu muzealnego w Polsce. Nurt ten rozwija się również dzięki samemu Kościołowi, choć głównie jako element towarzyszący funkcji sakralnej np. pielgrzymkowej.

Jednostajne tempo przedstawionych adaptacji kościołów nie przystaje zarówno do ogólnego architektoniczno-muzealnego spowolnienia zaobserwowanego w latach 1998–2008, jak i boomu z lat 2008–2013 [14], [18]. Wspomniany pięcioletni rozkwit muzealnictwa dotyczył szczególnie dużej liczby obiektów przemysłowych, które powiększyły zasób muzeów rejestrowych [15]²³.

Dodatkowo podjęto już wiele działań ożywiających miejsca kultu innymi formami aktywności artystycznej i usługowej. Funkcjonują w nich teatry, galerie sztuki, sale koncertowe, biblioteki. Możliwe, że tradycyjnie rozumiane muzeum-skarbiec z czasem przestanie być funkcją, która może rewitalizować kolejne kościoły i majątki religijne. Pocięszająca może być perspektywa ciągłego wzrostu liczby odwiedzających muzea²⁴. W 2007 r. było to 20,3 mln, a w 2013 już 29,0 mln osób [14]. Zwiększyła się również liczba muzeów z 720 oddziałów (785 budynków) w 2007 r. do 822 oddziałów (901 budynków) w 2013 r. Dla danych z raportu GUS statystycznie w każdej jednostce frekwencja wzrosła o 26%.

Prywatne realizacje niezarejestrowane w NIMOZ sygnalizują czytelną tendencję włączania galerii sztuki oraz ekspozycji historycznych w szerszy program usługowy i artystyczny. Jest to jeden ze sposobów na obniżenie wydatków na utrzymanie obiektu. Wydaje się, że ze względów ekonomicznych musi on być kontynuowany. Kultura bez dotacji i bez powiązania z sektorem usług niestety nie ma szansy na przetrwanie, czego wyraz odnajdziemy między innymi w artykule profesora Marka Pabicha pod tytułem *Ekonomika architektury i przestrzeni muzealnej* [19], [20].

Tym samym należy się spodziewać wielorakich przemian w odniesieniu do ożywiania dawnych przestrzeni aktywności religijnej. Z tego powodu w najbliższej przyszłości należy zadbać o zawiązanie współpracy środowisk religijnych i naukowych. Efektem dyskusji powinna

Il. 4. Lokalizacje muzeów w różnych obiektach poreligijnych w Polsce (2014)

Fig. 4. Museums in different postreligous buildings in Poland (2014)

The steady rate of the presented adaptations of churches does not fit the general architectural and museum slowdown observed in the years 1998–2008 as well as the boom in the years 2008–2013 [14], [18]. The aforementioned five-year boom of museology referred to a particularly large number of post-industrial buildings which increased the resource of registered museums [15]²³.

In addition, many actions were taken in order to revive the places of worship by means of other forms of artistic and service activities. Theatres, art galleries, concert halls, and libraries function in them. It is possible that the traditional understanding of the museum-treasury will in time cease to be a function which can revitalize churches and religious properties. The perspective of the continuous growth in the number of visitors to museums can seem quite comforting²⁴. In 2007 it was 20.3 million, whereas in 2013 it was already 29.0 million people [14]. The number of museums also increased from 720 departments (785 buildings) in 2007 to 822 departments (901 buildings) in 2013. According to the data from the CSO report, statistically in each unit the attendance increased by 26%.

Private realisations which are not registered in NIMOZ indicate a clear tendency to include art galleries and historical exhibitions in a wider service and artistic program.

²³ Ogólną tendencję potwierdzają Raporty GUS o *Działalności instytucji kultury* w latach 2007–2013. W tym czasie liczba wszystkich oddziałów muzealnych wzrosła o 102 jednostki.

²⁴ Badania dotyczące frekwencji podaje w wątpliwość wielu badaczy, m.in. Dorota Folga-Januszewska [18].

²³ This general tendency is confirmed by CSO Reports on *The activities of cultural institutions* in the years 2007–2013. At that time, the number of all museum departments increased by 102 units.

²⁴ Many researchers doubt the research results on attendance, among others Dorota Folga-Januszewska [18].

być wymiana doświadczeń oraz stworzenie zarysu dopuszczalnych działań adaptacyjnych. Bez wyznaczenia sposobu nadzorowania jakości i wymaganej w Prawie Kanonicznym adekwatności funkcji [21]²⁵, po włączeniu tych obiektów w mechanizmy wolnego rynku, kontrola tego zjawiska będzie bardzo trudna. Bez zbudowania nici porozumienia kolorowe kręcone zjeżdżalnie i baseny umieszczone we wnętrzu bazyliki w Licheniu, pokazane na 11. Biennale Architektury w Wenecji, mogą z czasem okazać się czymś więcej niż tylko artystycznym eksperymentem. Obecnie liczba opuszczonych świątyń jest relatywnie niewielka, a i tak dochodzi do prymitywnych prowokacji. W kościele w Wielżądzu urządono klub nocny ze striptizem. Temat był na tyle interesujący, że w 2002 r. Telewizja Polska zrealizowała film dokumentalny pod tytułem *Święty grzech* [22]. Podobnie niesmak może budzić główna atrakcja baru otwartego w dawnym kościele w Edynburgu: z trumny zamocowanej na środku lokalu co jakiś czas wylania się i spaceruje figura filmowego potwora Frankenstein.

Wołaniem o częstsze podejmowanie i pogłębianie dyskusji na temat artystycznego patrymonium Kościoła była wypowiedź ks. prof. Ryszarda Knapińskiego w czasie konferencji „Muzeum a zabytek. Konflikt czy harmonia?”. Godna zapamiętania była wypowiedź odnosząca się do muzeum Het Catherijnecevert w Utrechcie: *Jest to muzeum Sztuki religijnej. Kiedy tam byłem, poczułem, że choć wszystko pozostało tak, jak było przed sekularyzacją, to jednak Bóg wyprowadził się z tego konwentu, z kościoła i z klasztoru...* [23, s. 145–146]. Spostrzeżenie jest smutne, ale prawdziwe. Równoległe z laicyzacją społeczeństwa świętość opuszcza wznoszone przez lata budynki. W świetle tej wypowiedzi wydaje się, że jedynym remedium na pozostawienie Boga w świątyniach, a tym samym przypuszczalnie najlepsze zachowanie ich struktury wraz z pełnym kontekstem znaczeniowym, jest zadbanie, aby praktykujących wiernych nie ubywało ze wspólnot religijnych.

It is one of the methods to reduce the costs of maintenance of the building. It seems that due to economic reasons it must be continued. The culture without funding and without any connection with the services sector, unfortunately, has no chance of survival, which was expressed, inter alia, in the article entitled *Ekonomika architektury i przestrzeni muzealnej (Economics of Architecture and Museum Space)* written by Professor Marek Pabich [19], [20].

Thereby, we should expect diversified transformations in relation to the revival of the former religious activity spaces. That is why we ought to consider ways of starting cooperation of religious and scientific environments in the nearest future. This discussion should result in the exchange of experiences and arriving at an outline of acceptable adaptation measures. Without defining the method of supervising the quality and the function adequacy required in Canon Law [21]²⁵, after including these buildings in the free market mechanisms, it will be very difficult to control this phenomenon. Without constructing a communication thread, colourful spiral slides and swimming pools situated inside the basilica in Licheń, shown at 11 Venice Biennale of Architecture, may in time turn out to be something more than just an artistic experiment. At present, the number of abandoned churches is relatively low but still some primitive provocations did take place. For example, in a church in Wielżądź a nightclub with strip tease was arranged. This topic was so interesting that in 2002 the Polish Television made a documentary entitled *Holy Sin* [22]. A similar feeling of disgust can be aroused by the main attraction of the bar opened in a former church in Edinburgh, i.e. from the coffin situated in the middle part of the bar a figure of the film monster Frankenstein emerges from time to time and walks around the place.

As part of a call for more frequent generating and stimulating a discussion on artistic patrimony of the Church, we can mention a statement made by Rev. Professor R. Knapiński during the Conference “Museum and Monument. Conflict or Harmony?”. His comment referring to the museum Het Catherijnecevert in Utrecht was worth remembering: *This is a religious Art museum. When I was there, I felt that although everything was in its place as before secularisation, in fact God moved out of this convent, this church and this monastery...* [23, pp. 145–146]. This observation is sad but it is true. In parallel with the secularisation of the society, holiness leaves the buildings which were erected over the years. In the light of this statement, it seems that the only remedy for making God stay in churches and at the same time preserving their structure in the best possible way along with their full semantic context, is to make sure that practising Catholics will not be leaving religious communities.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

²⁵ Kanon 1222 – § 1: *Jeśli jakiś kościół nie nadaje się już w żaden sposób do sprawowania w nim kultu Bożego i nie ma możliwości odrestaurowania go, może być przeznaczony przez biskupa diecezjalnego do użytku świeckiego, ale nie niewłaściwego* [21].

²⁵ Canon 1222 – § 1: *If a church cannot in any way be used for divine worship and there is no possibility of its being restored, the diocesan Bishop may allow it to be used for some secular but not unbecoming purpose* [21].

Bibliografia/References

- [1] Kuśnierz-Krupa D., Krupa M., *Nowe życie średniowiecznych kościołów w Maastricht*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2008, nr 24, 103–106.
- [2] *Dominicantes 1992–2010* – wykresy, dane statystyczne Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego – Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce, <http://iskk.pl/badania-diecezji.html> [accessed: 10.10.2014].
- [3] *Dominicantes 2013*, dane statystyczne Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego – Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce, <http://iskk.pl/badania-diecezji.html> [accessed: 10.10.2014].
- [4] *Wierni i parafie 2007*, Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego – Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce, <http://iskk.pl/badania-diecezji.html> [accessed: 10.10.2014].
- [5] *Wierni i parafie 2012*, Raport Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego – Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego w Polsce, <http://iskk.pl/badania-diecezji.html> [accessed: 10.10.2014].
- [6] Wasieczko A.M., *Budynków życie po życiu. Pawilon polski na Biennale Architektury w Wenecji*, „OBIEG” – wydanie online, <http://obieg.pl/recenzje/4200> [accessed: 11.10.2014].
- [7] *Baza Muzeów w Polsce*, <http://www.nimoz.pl> [accessed: 9.10.2014].
- [8] Walczak B.M., *Zespoły fabryczno-mieszkalne w europejskim przemyśle włókienniczym*, Politechnika Łódzka, Łódź 2010.
- [9] Berent I., Szczyński J., *Kościół Św. Jana w Gdańsku*, Nadbałtyckie Centrum Kultury, Gdańsk 2013.
- [10] Mrozowski P., *Muzea kościelne*, [w:] D. Folga-Januszewska (red.), *Polskie muzea*, BOSZ, Kraków 2012, 32, 63.
- [11] ks. Pater J., *100 lat Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, Muzeum Archidiecezjalne, Wrocław 1999.
- [12] o. Dmytruch S., *Grekokatolickie Muzeum Archidiecezjalne we Lwowie*, „Muzealnictwo” 2008, nr 48, 148–156.
- [13] Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970050024> [accessed: 10.01.2015].
- [14] *Działalność instytucji kultury w Polsce*, Raporty GUS, 2007–2013, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kul-tura/dzialalnosc-instytucji-kultury-w-polsce-w-2013-r-3,5.html> [accessed: 12.01.2015].
- [15] Rusnak M., *Adaptacja wybranych obiektów dziedzictwa techniki na funkcje muzealne i ekspozycyjne w Polsce po 1990 roku*, praca doktorska, Wrocław 2012, 245.
- [16] *Historia Galerii EL*, <http://www.galeria-el.pl/historia-galerii-el.html> [accessed: 19.01.2015].
- [17] Rusnak M., *Śląskie muzea browarnictwa: różne modele rewitalizacji*, [w:] J.L. Dobesz, A. Gryglewska, M.M. Rudnicka-Bogusz (red.), *Nie tylko trony. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Ernestowi Niemczykowi*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2012, 353–367.
- [18] Folga-Januszewska D., *Muzea w Polsce. Stan, zachodzące zmiany i kierunki rozwoju muzeów w Europie oraz rekomendacje dla muzeów w Polsce*, Warszawa 2008, 9, <http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportMuzea/> [accessed: 10.11.2014].
- [19] Pabich M., *Ekonomia architektury i przestrzeni muzealnej*, [w:] D. Folga-Januszewska, B. Gutkowski (red.), *Ekonomia muzeum*, Universitas, Kraków–Warszawa 2011, 69–75.
- [20] Czyżewska L., *Uwagi dotyczące problemów adaptacji obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji*, [w:] B. Szymgin (red.), *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Politechnika Lubelska, Warszawa–Lublin 2009, 19–28.
- [21] *Kodeks prawa kanonicznego, Księga IV: Uświęcające zadanie Kościoła, Część III – Miejsca i czasy święte, Tytuł I – Miejsca święte, Rozdział I – Kościoły, Tytuł II – Kościoły, kanon 1222, § 1*, <http://www.kuria.lomza.pl/sad/index.php?wiad=79> [accessed: 2.02.2015].
- [22] *Święty grzech* [film], scen. i reż. B. Januchta, TVP 2002.
- [23] *Dyskusja uczestników konferencji*, [w:] W. Bałus, Z. Gołubiew, W. Marcinkowski, J. Popiel (red.), *Muzeum a zabytek. Konflikt czy harmonia?*, Muzeum Narodowe, Kraków 2013, 145–186.

Streszczenie

Czy desakralizacja obiektów zabytkowych i tworzenie w nich ekspozycji to w Polsce zjawisko o marginalnym znaczeniu? Fakt, iż w powojennej Polsce odnotowano przynajmniej 84 podobne realizacje, sugeruje coś zgoła innego. W artykule przedstawiono chronologię, zasięg oraz strukturę zbioru obiektów adaptowanych. Spróbowano dotrzeć do przyczyn braku zmian w tempie rozwoju tego zjawiska, pomimo wzrastającego zainteresowania zarówno tematyką desakralizacji, jak i tworzeniem alternatywnych przestrzeni eksponowania sztuki. Pośrednim celem poszukiwań było odnalezienie jak największej liczby kościołów, synagog i klasztorów, które posłużą do dalszych badań, co z kolei pozwoli w przyszłości na formułowanie bardziej szczegółowych wniosków.

Słowa kluczowe: adaptacja zabytku, muzeum, kościół, desakralizacja

Abstract

In Poland the desacralization of buildings for exhibition purposes may at first seem a marginal phenomenon. However, the fact that at least 84 such transformations have been carried out in Poland since World War II suggests something different. This paper aims at depicting the chronological development of this phenomenon, its scale and its architectural structure, i.e. the sort of buildings that have become adapted. It also tries to pinpoint the reasons why the pace of this process does not change even though nowadays both desacralization and search for new exhibition spaces are widely discussed topics. Yet another goal of this study was to find churches, synagogues and monasteries that could be used for further research, which in time may allow to form more detailed conclusions.

Key words: historical monuments transformation, museum, church, desacralisation